

STVARANJE I RAZVOJ JEDNOG ZEMLJIŠNOG POSJEDA NA HVARU

NIKO DUBOKOVIĆ

O razvoju agrarnog veleposjeda na otoku Hvaru mislim da nije mnogo pisano, pa mi se čini, da bi za tu stranu domaće povijesti bilo od interesa iznijeti nekoliko podataka. Ja bih zato ovdje nastojao opisati postanak i razvoj jednog velikog imanja na jedinstvenom neprekinutom kompleksu, na južnom obronku otoka Hvara, kojega središte je bilo u selu Zacima (Zavala, Pitovska Plaža).¹

Po propisima Hvarskog statuta, što se odnose na zemljoposjed, kao i običaja, agrarni se posjed stjecao, osim kupnje, još i tzv. investiturom općinske zemlje. Investitura ili gratia bila je akt zabilježen u posebnom općinskom registru, kojim je pojedincu ili grupama osoba davano na uživanje za gradnju kuće ili nasad, obično vječno, ili za sijanje, obično na 10 godina, općinsko zemljište, uz obavezu davanja općini dijela prihoda ($\frac{1}{6}$), odnosno livela. Izvršitelj akta investiture bio je, u ime Komune, mletački providur. Količina zemlje, što se mogla dobiti, bila je ograničena na 30 motika po glavi, a postojala su područja otoka, na kojima se uopće nije smjela davati privatnicima zemlja, jer je ona bila rezervirana za sve stanovništvo, za »širomašne ljude«, za povremenu kampanjsku obradu, osobito u kritična vremena, radi postignuća što većeg prinosa žitarica za opskrbu otoka.² Ta rezervirana područja bila su polotok sv. Pelegrina na zapadnoj strani (Terr. s. Pellegrini), područje

¹ Zaca kao i Zavala su imena »badova« (isturenih terena prema rtovima) na samom području sela, pa su kao pars pro toto postali nazivi za čitavo selo. Ime Zacca ili Zazza nalazimo u XV. v. i predominira kao naziv mjesta do polovice XIX. v. Riječ dolazi od diminutiva imenice »žalo« u pluralu, a sklanja se: Zaca, Zacih, Zacima. Malih žala ima na sektoru ovog mjesta mnogo. Zavala je službeni naziv od kraja prvog rata (v. tablu u selu još danas). Selo se nazivalo i Plaža Duboković (neke specijalne topografske karte i neki Baedeker), a sada prevladuje Pitovska Plaža. Naziv pak plaža (Plaža) je generičan, jer kad se u Pitvama kaže Plaža, misli se na Zavalu, a kad se u Svirčama to isto reče, misli se na Ivan-Dolac, itd. Po Statutu iz 1331. »Područje plaža« je onaj dio obale otoka Hvara, koji ide od Dubovice Kсандrić do granice Plame. Ova je granica prije Kačića išla do položaja Sadišća u plaži Zacima (Liber gratiarum fo. 84 iz bilješke 12).

² Statuta communitatis Lesinae, Ven. 1643, p. 85.

Brda i Plaža (Terr. Montis & Splazae), područje Plame (Terr. de Plame). Ovamo također ide otok Šćedro i na sjeveru poluotok Kabal.³

Međutim, to je teoretsko stanje. Praktično u svim navedenim zonama, iako gdjegdje u maloj mjeri, bilo je privatnog posjeda, što se vidi i iz popisa zemalja u Statutu 1407.⁴ Zabrane krčenja dakle, koje nalazimo u Statutu počevši od prve trećine XIV. vijeka, donošene su, da posluže kao neko usporenje davanja zemlje privatnicima, ali nisu značile apsolutnu zabranu, jer se vidi da investiture na zabranjenim mjestima nisu nikada prestale. Čini se štaviše, da su ove zabrane bile izazvane pritužbama onih, koji su u datom momentu bili razočarani ili prikraćeni, uglavnom pučana, jer su osjećali, da bi utjecajniji mogli podijeliti sve zemlje i onda ih njima davati na obrađivanje u obliku kolonata. Umjesto takva stanja bila je za njih bolja načelna zabrana, t. j. rezervacija ovih zemalja za pašu, sječu i povremeno sijanje, jer je tako svatko mogao doći na red.

Prvi poznati nam dokumenat o ovim rezerviranim zonama, odluka donesena u Hvaru za providura Ivana Zantanija (1432—1433),⁵ ukazuje na dvije navedene okolnosti. U prvom redu se iz odluke vidi, da joj je svrha spriječiti dalje zloupotrebe (*»ex nunc in antea ullo modo vel ingenio«*), a u drugom, da se željelo poništiti *»omnia instrumenta facta talibus personis usque in hodiernum«*. Iz akta dakle logički izlazi, da to nije bila prva zabrana u povijesti statutarnog režima hvarskog, jer se govori o postojećim zloupotrebama, dakle takvim, koje su se prije 1432. događale. Ipak ista odluka isključuje od anulacije investituru patricija Kazota de Ozoris⁶ na nepoznatom mjestu, što pokazuje, da se od izuzetaka nije odustalo ni za budućnost.

Druga poznata nam zabrana donesena je 17. IV. 1460.⁷ U njoj se izričito kaže, da su mnogi plemići i pučani od providura tražili *»cum multis fraudibus . . . mostrantes confines aliquos, non mostrantes Splagias, nec territoria Plamae, quae loca sunt deputata ad seminanda blada & pro pauperibus gentibus & vetita pastinari . . .«* pa ukida sve granice, bez obzira kako su date, na području plaža i Plame. Ali i ova naredba izuzima iz zabrane zemlju na punti od Sućurja, u konfinu zemlje patricija Casotti, gdje dopušta krčenje, sa ciljem, da se stvori naselje za obranu od Primoraca.

Godine 1466.⁸ u februaru, vlada je na molbu delegata plemstva i puka, upozorila providura Augustina Reniera, da se u prošlosti davala zemlja općine protivno propisima i *»cum maximo damno introituum*

³ Idem, p. 86 i 184/5 i časopis »Čovjek i prostor« br. 46, čl. ND o Šćedru.

⁴ Idem, p. 191 i prednji članak.

⁵ Idem, p. 79.

⁶ U jednoj genealogiji u arh. Boglić—Božić (fasc. XI) nalazim Ivana O. 1318., a njegove nasljednike do konca XV. ili poč. XVI. v., kad su se pretopili u Duimičiće, Barbariće, Berislaviće, Cassije, Nimire iz Paga, Gazzare, a onda u Ivaniće i konačno Bogliće. Heyer ne daje ni grb ni podataka. Sudeći po imenu i vremenu, kada se javlja, O. bi mogli biti potomci Ozora sina Malduka Kačića.

⁷ Stat. comm. L., p. 85.

⁸ Idem, p. 88.

illius communitatis«, pa neka se odaberu po četiri predstavnika plemstva i puka, koji će zajednički učiniti reda u toj stvari. Nadalje se zabranjuju ilegalne gracije i poništavaju one date na zabranjenim područjima. A već nekoliko mjeseci kasnije, u augustu, providur u Hvaru zabranjuje trgovanje općinskom zemljom. Dakle nered je bio opći i na dnevnom redu.

Samo dvije godine kasnije vlada u Veneciji je ponovo prisiljena dukalom od 4. jula 1468.⁹ staviti do znanja, da je još 1449. Senat u toj stvari legiferirao. Citirat ćemo taj tekst, da slika bude jasnija. Evo što kaže: Item si hanno in la detta isola nostra di Liesena diversi luoghi delle vigne & delli pascoli & delle montagne & i luoghi doue si da & chiede a pastinar & far le vigne, come appar per l'antica vsanza & ordeni della terra, & delli altri luoghi prohibiti a pastinar & far le vigne, come e la Spiaza, che la si tiene per seminar, & mantegnir delli poueri huomini, ausando la Vostra Sublimita, che quell' isola non ha delle biaue per mesi tre, onde si e deuegnudo che per certi rettori nostri e sta concesso & dato a pastinar & far delle vigne in la detta Spiaza contro li ordeni nostri in detrimento & danno de tutti & grande mormoratione. Per la qual cosa i detti rettori si hanno rimosso dalla sua contraria opinion & come anco missier Marco Magno cassando & annullando le dette sue concessioni date a pastinar & de far le vigne nelli detti luoghi prohibiti. Et perche missier lo conte adesso ha concesso & dato a pastinar & far delle vigne in detti luoghi & terreni prohibiti della Spiaza & per non romper le sue concessioni, si ha rimosso di mandar alla Signoria Vostra, . . . etc.« Na kraju se naređuje providuru, neka se drži zakona i neka se koncesije u zabranjenim mjestima povuku.

Dvije godine kasnije 1482.¹⁰ Hvarani se tuže vladi, da rektori nisu stavili u život odluke iz 1440., 1450. i 1446. (dvije prve nam nisu poznate, ali je predmet očevidno isti), pa vlada naređuje što je potrebno, da se restituiraju uzurpirane zemlje i da se povrate u prijašnje stanje one zemlje, gdje su pašnjaci i oranice pretvoreni u vinograde.

Dakle uvijek ista samovolja. Opći interesi su doveli do toga, da se neka općinska područja isključe od krčenja i sadenja vinograda, ali pojedinci neprestano uspijevaju dobiti investiture. Zabrane i prijetnje se ređaju uzalud.

Tko su ti pojedinci? Patriciji i nepatriciji, kako kada. Bit će da su prvi imali više mogućnosti, ali ne svugdje. Na području plaža, o kojem se ovdje govori, nije se instalirao nijedan patricij definitivno iako su u toponomastici kraja ostavili traga vjerojatni davni prolazni vlasnici iz stranog patricijata.¹¹ Elemenat koji je poznavao ekonomsku vrijednost ovih krajeva i nastojao da se u njima fiksira, bili su stanovnici naj-

⁹ Idem, p. 90.

¹⁰ Idem p. 94.

¹¹ Jedan rat na području Zaca zove se Nozdronja. Nosi dakle ime zadarske patricijske obitelji, koja je bila 1283. na popisu zadarskog plemstva, i rano izumrla. Vidi notu 40. Jireček je bilježi do XV. v. (Die Romanen etc. II, 46). Misc. Drž. arh. u Zadru nosi jednu ispravu N. 12/3 1456 — zahv. dru. Strgačiću.

bližih sela Pitava, Svirača, Vrbanja i Vrisnika, koji su kasnije zaista u tome uspjeli. Time su izbjegli kupovanje zemlje u hvarskoj ravnici (Jelšansko polje i Starigradsko polje, ovo zadnje zvano »campus s. Stephani«), već jako napućenoj, ili nužnost da se obrate patriciju za težaštinu, jer je oduvijek, pa i u najnovija vremena, bilo mnogo unosnije biti kolon općine.

Ali i s tom abuzivnom infiltracijom, koja se, kako vidjesmo, uzaludno pokušavala spriječiti, nije u doba kompilacije Statuta u plažama bilo naselja, već samo mjestimice pastirskih stanova. Ali nas ne će zanimati čitava južna strana, već samo ono, što je kasnije obuhvatio investiturom knez Tadija Kačić, a to je zemlja, što gravitira selima Zacima i Taji (Ivan-Dolac).¹²

Radi ilustracije stanja u XVII. v. citirat ćemo ovdje još jedan opći propis. Godine 1625.¹³ donesena je iscrpna terminacija, koja nije više imala značaj obične zabrane, već je bila normativ za odnos vlasti prema ovom pitanju uopće. Glavna joj je karakteristika u tome, što se njome Senat jasno supstituirala lokalnim instancama, jer kaže, da se imaju poništiti investiture date u zabranjenim mjestima od vlasti niže od Senata. Sad je dakle mjerodavno, što kaže Senat, bez obzira na statutarne norme. A zašto? Venecija u svome sukobu s Turcima u Dalmaciji treba sredstava i treba jedinstvenu politiku, što ide naravno na štetu lokalne autonomije, osobito fiskalne i privredne.

Da bismo provjerili istinsko stanje na terenu, bar u jednom određenom času, i razliku između tog stanja i citiranih zabrana i propisa, valja pregledati popis općinskih zemalja iz 1407.¹⁴ Taj popis je površan i sumaran i nema ni osnovnih elemenata katastika. Nije ni suvremen, jer je sačinjen 27 godina prije prve poznate nam zabrane, ali dopušta zaključak, da je stanje na štetu općinskog dobra bilo sve gore i gore. Dovoljno je da se sjetimo navoda terminacije od 17. IV. 1460. Ne čudi nas dakle ništa, što u popisu nalazimo veće ili manje privatne posjede na zabranjenim područjima. Zato naziv »zabranjeni prostori« valja uzeti više kao želju, odnosno kao sredstvo za umirenje nezadovoljnih (radi »grande mormoratione«), u najboljem slučaju kao branu protiv zloupotreba i samovolje. Nisu to bili propisi državne vlasti u današnjem smislu. Država nije onda bila izraz jedinstvene volje na svim područjima društvenog života kao danas. Pojam moderne države jest upravo suštinski u tome, što ona oživotvoruje tu volju, što se ona kao takva manifestira na svim sektorima života u državnoj zajednici. U vremenima zbivanja, koje opisujemo, primjena zakona i sprovođenje propisa zavisilo je o či-

¹² Toja, ime grupe kućica nešto istočnije od Ivan-Dolca. Naziv nepoznata značenja nalazimo u XV. v. pod imenom Taglie ili Optaglie (v. Liber gratiarum, fo 84 — Inventar Historijskog arhiva str. 7, br. 1). Ivan-Dolac je nastao nešto zapadnije, mnogo kasnije, počevši od dolaska Kačića, ali se kroz čitav XVII. v. i XVIII. v. ne spominje pod vlastitim imenom. Dobio je ime po Ivanu Cariću, koji je kupio zemlju 1818.

¹³ Arhiv Jure Dubokovića Nadalini u Jelsi, sv. II/2, dok. 118—120 (v. Inventar Historijskog arhiva p. 28/II).

¹⁴ Statuta, p. 191.

njeničnom stanju na konkretnom mjestu, gdje je presudnu ulogu igrala dijalektika lokalnih klasnih odnosa, potencijal i domet daleke centralne vlasti, odnosno općinske vlasti i službe, fiskalne potrebe, vojne potrebe i političke prilike uopće.

Tako su početkom XVII. v. ratne potrebe prevagnule, kao što je prevagnula vlast Senata u čisto komunalnim poslovima dalmatinskih općina.

Pogodovanje imigracije na mletački teritorij postalo je u XVII. v. sastavni dio mletačke politike u ovoj zoni. Generalni providur Filip Pasqualigo,¹⁵ kada je završio svoj mandat, savjetovao je vladi ovakvu akciju, a sam je pomogao knezu Tadiji Kačiću — koji se istakao u mletačkoj pomorskoj ratnoj službi — da se preseli na Hvar. To je bio početak »novih stanovnika« na Hvaru i Visu, doseljenih Primoraca. Pojam »novih stanovnika« je poznat pa ga nije potrebno ovdje pobliže definirati. Dovoljno je da rečemo, da su došljaci dobivali političke i privredne privilegije analogne onima, što ih je Republika 1423. dala Paštrovićima. Seobe su se vršile individualno ili u grupama, a zemlje su davane ili neposredno pojedincima, u obliku individualne investiture, ili zajednici, ili jednom od njih kao zaslužnoj osobi, a u tom slučaju uz obavezu s njegove strane, da će dovesti sa sobom određeni broj obitelji za obradu date mu zemlje, da će dakle dovesti kolone. Dio prihoda općini za nove stanovnike bio je $\frac{1}{10}$. Akt o investituri Kačiću imao je ovu treću formu. Kačić se obavezao dovesti 20 obitelji sa Primorja i naseliti ih u plaži. To je bio početak legalnog agrarnog posjeda, koji je predmet ovog članka.

Dukala Kačiću izdana je 18. marta 1606.¹⁶ Dokumentat iznosi historijat ove seobe. U njemu se kaže, da je već Pasqualigo, dok je bio Proveditor General da Mar in Colfo e in Dalmazia, odobrio Kačiću 200 cekina na teret hvarske komunalne blagajne i područje Kabal, na teret hvarskog komunalnog agrarnog fonda, za naseljenje njegovo i ljudi, što ih dovede iz turske zemlje. Međutim — nastavlja dokumentat — novac mu nije u potpunosti isplaćen. No s obzirom na potrebu — kaže se — što se ima od ovog hrabrog čovjeka, osobito za službu naoružanih brodova i t. d., jer je napustio kuću, da se stavi u službu Venecije valja ne samo nastojati, da se isplati obećano, nego ga zadovoljiti i što se tiče mjesta naseljenja. Zato mu dukala određuje 200 dukata na godinu za budućnost i dr. A što se tiče stanovanja njegova i onih, koji ga budu slijedili — pod uvjetom da nisu mletački podanici, dakle ni Hvarani — određuje, da mu se dade bolja zemlja negoli je Kabal.

Lokalni providur Civran dobio je nalog, da izvrši dekret i Kačiću je dodijeljena u zamjenu za sterilni Kabal kod Staroga grada, zemlja u plažama, dakle na zabranjenom prostoru. Mi smo već vidjeli, da zabranjeno područje nije bila realna zapreka za stjecanje investiture, osobito onda kada se radilo o diktatu iz Venecije, koja je tada već svela

¹⁵ Anali Historijskog instituta JAZiU Dubrovnik 1952., p. 8.

¹⁶ Arhiv J. D. N. u Jelsi, isti svezak.

na minimum autonomije dalmatinskih općina. Kačić je uveden u posjed 22. siječnja 1607. i dobio je za naše prilike golem kompleks, kojega je sjeverna granica išla, kako Statut kaže, »per viam qui itur per medium montem in Plame«, ali zapravo do vododijelnice, a to znači oko 450 do preko 600 metara nadmorske visine, a longitudinalni je put kroz podijeljenu zemlju iznosio 5 milja, počevši od granice sv. Nikole, t. j. Augustinijanskog dobra u Jagodni, a po našem računu oko 9 kilometara. Put se iz vremena Kačića do danas nije izmijenio. Kompleks je iznosio po prilici 1.800 hektara realne površine.¹⁷

Koga je našao Tadija Kačić kod svog dolaska? Po propisima Statuta, što smo ih ovdje analizirali, ne bi bio smio naći nikoga. Ali je sigurno, da je knez zatekao nekoliko, ako ne mnogo, obrađivača, koji su se u tom zabitnom kraju vjerojatno prvobitno smjestili kao pastiri, a onda sami prokrčili koju ledinu s investiturom ili bez nje. Mi smo vidjeli, da su analizirane administrativne mjere donešene i protiv neispravnih investitura i protiv samovlasne uzurpacije zemlje, što znači da je bilo jednog i drugog, kao što je bilo i trgovanja općinskom zemljom.

Ti samozvani stanovnici Kačićeva područja, odnosno pastiri, koji su u skladu s odredbama Statuta pasli svoja stada, boravili su na dva mjesta, u dva sitna pastirska naselja: Zacima na istočnoj strani — nasuprot Veloj luci na Šćedru — i Taji, nešto istočnije od današnjeg Ivan-Dolca, na zapadu. To su dakle imena lokaliteta, koji su se pomalo razvili u zaseoke. U Zacima su bili i danas sami Pitovljani, a u Taji su prvotno bili Grabljani, a danas su Vrisničani. Kaniji Ivan-Dolac je sviračko naselje.

Kačić je sagradio malu utvrđenu kuću u Zacima¹⁸ a njegova kuća u Ivan-Dolcu¹⁹ mora da je bila početak naselja Ivan-Dolac.

Točno stanje i ljude, na koje je Kačić na terenu naišao, nije moguće utvrditi, kao što nije moguće znati, kakvo je bilo stanje kultura, ali je jedno sigurno, da Kačić nije naišao na prazan teren i da je ta okolnost prisilila i vladu i Kačića, da mijenjaju uvjete investiture, jer se zatečeni obrađivači nisu dali smesti neočekivanim dolaskom gospodara nametnutim od Venecije mimo općinske propise. A dotadašnji gospodar — općina — bila je više nominalna stvar. Sve se to vidi iz dokumenata, koji slijede.

Iako je 1607. uveden u posjed, Kačić se 9 godina kasnije tuži »che li lavoratori di detti terreni facciano resistenza a risponderli la porzion dominicale«, pa generalni providur Jakov Zane 9. XII. 1616. iz Krka — na poticaj vlade iz Venecije — naređuje providuru u Hvaru, da stvar uredi.²⁰

¹⁷ Mape u arhivu J. D. N. u Jelsi — Mapa investiture Kačića, crtana u Šibeniku 21. 8. 1821. od Frana Regola, »pubb.co perito agrimensore«, prema originalu iz 1800. u posjedu don Ivana Carića, kako Regola kaže.

¹⁸ Kuća cedirana od D. N. obitelji Dubokovića pok. Jakova Kuratovi iz 1834.

¹⁹ Kuća prof. Jurja Carića.

²⁰ Dokumenti prof. J. Carića — u pohrani u Arhivu J. D. N. u Jelsi, uz svezak II(2), dok. 42.

Mora međutim da su obrađivači iznosili i prigovor u pogledu neodređenosti delimitacije posjeda Kačićeva, jer providur u Hvaru Donado u izvršenju gornje naredbe naređuje Jakovu izvršitelju (Giacomo official nostro) na dan 30. januara 1617., neka »con diligenza« izmjeri investiranu zonu, počevši od granice sv. Nikole 5 milja prema istoku i t. d.²¹

Već 8 dana kasnije Jakov izvješćuje o izvršenome i kaže, da investirani teren mjereći 5 milja puta svršava kod kamenjaka (grebena) zvanog Glavica, gdje je postavio granične znakove.²² Jakov je kao svjedoke vodio sa sobom Kuzmu Dobronića, Stjepana Karčića, Petra Radičića i Matu Radmilića. Osim toga Jakov je — kaže — saopćio obrađivačima na Kačićovoj zemlji, da ga imaju smatrati gospodarom, i citira njihova imena. Ima ih u to doba samo 21, i to su ovi: Šimun Radmilić, Katarina naslj. Kuzme Kuklevića, Juraj Gargurić, Grgur Tarbušković, Radovan Radičić, Petar Radičić, Kuzma Živanović i brat, Kuzma Duboković, Ivan Dobronić i brat, Ivan Toma Duboković, Kuzma Dobronić, Luka i Ivan Carić, Nikola Huljić, Nikola Nikolić, Antun Tarbušković, Stjepan Zenčić, Marija Radmilić, Mate Gargurić.²³

Koliko je koristila intervencija Jakova, ne znamo. Svakako bilo je nešto, ali još nisu ni izdaleka bile riješene sve neprilike Kačića. Dukalom naime iz 1632., nakon smrti starog Tadije, potvrđuju se prava sinova mu Gašpara i Dimitrija.²⁴ Ali iz istog dokumenta izlazi, da je Kačićima pravila i komuna neprilike — a ne samo koloni — jer nisu doveli svoje podanike iz Primorja, a to je ipak bio glavni uvjet investiture. U dokumentu se govori o »sospetto di peste«, što bi bio razlog, da Primorci nisu dovedeni. Da li je postojala realna opasnost u onome času, mi ne možemo utvrditi, ali znamo, da je u Dalmaciji uvijek postojala potencijalna pogibelj ove strašne zaraze, pa to ne treba dokazivati. Bit će da su Kačići pokušali i taj argumenat, ali se vidi, da su bili u kliještima u pogledu legalizacije i realizacije svog položaja. Formalno im se mogla osporiti investitura, jer nisu doveli obrađivače iz Turske — jer u načelu zemlja se davala, da se poveća agrarni prihod općine — a s druge strane su se lokalni interesenti sigurno opirali dolasku stranaca.

Kačići su se branili kako su znali i vidi se, da su iznijeli i argumenat kuge, i činjenice, učinili su što su mogli u Veneciji naravno, koja ih je i investirala, i uspjeli. Zato se u istom dokumentu naime, na kraju, naređuje providuru, da Kačiće oslobodi dovođenja Primoraca. Zanimljivo je, da je u motivaciji otpala opasnost od kuge, već se jednostavno i jasno kaže, da su tereni u pitanju »ridotti in coltura e vidigati con notabilissimo beneficio della villa di Pitue ed altri ivi vicini, — co-

²¹ Idem.

²² Ovaj položaj danas nepoznat mještanima, kao i Fabjanu Grgeviću, ex-upravitelju ovog imanja, koji poznaje svaku česticu. Radi se dakle o položaju, koji je — kako dokumenat i kaže — bio ogoljen i uočljiv, a danas je obrastao šumom i izgubio je svoje karakteristike. Svakako mora se nalaziti u blizini ili na samoj granici.

²³ Dokumenti prof. J. Carića, isti sv.

²⁴ Arhiv J. D. N. u Jelsi, isti sv.

me asserisce il fu proveditor Givran.« Ta sela — »altri ivi vicini« — su osim Pitava i Svirača još Vrisnik, Vrbanj i Grablje, koliko nam je poznato. Imena, što ih je nabrojio Jakov, većim su dijelom danas nestala, ali potječu iz svih tih sela. Prema tome je jasno, da su Kačići usvojili ne samo nađeno stanje, već i pristali na to, da ne dovode Primorce, i da je sve to prihvaćeno od lokalnog providura i Mletačke vlade. Ali uspjeli su i seljani, a politički momenat, da se ovaj uvjet ispuni, bio je za interese — Pitve, Svirče — povoljan, jer se sve to — osim želje Venecije, da u doba rata ne ozlovoljava pogranično pučanstvo — događalo nekoliko godina poslije, pošto je došlo do izmirenja pučana i plemića (1610), što je sigurno znatno pojačalo utjecaj seljana u Hvaru i kod vlade, ako je trebalo. Vidi se, da je providur Civran imao za stvar očite simpatije, što je svakako bio odraz prednjih činjenica.

Neprilika je bilo i dalje. Jedna dukala od 12. 9. 1673.²⁵ donesena u prilog Margerite Kačić, kaže: . . . » . . . debbano insinuare a tutti quelli coloni che dentro nel corpo sud.to (imanje Kačić — op. ND) havessero occupato essi terreni, debbano corrispondere alli sud.ti heredi i dovuti dominicali di tutti i frutti . . . « Dakle 67 g. kasnije pošto su postali vlasnici Zaca i Taje, govori se ne samo o samozvanim kolonima, već i o tome, da ne daju dio prihoda. I tu se sigurno misli na one, koji su došli iza 1606., jer je s prvima — kako vidjesmo — bio uspostavljen neki odnos. Infiltracije su se očito ponavljale, što pokazuju još ova dva dokumenta. Jedan zapisnik iz 1770. kaže: »... essere state occupate le sud. te terre e vidigate da alcuni villici di Lesina«, a naredba providura od 14. 3. 1793. konkretno kaže, da je Matej Duboković Nadalini obrađivao Vran Dolac »senza che neppur pero sia tra essi e li proprietari seguito instrum.o.«²⁶

Ovako je izgledao legalni i realni odnos feudatarca Kačića.

Kačići nisu sigurno mnogo boravili u Zacima ili Taji, a to se deducira i iz neprilika, što smo ih ovdje iznijeli, a koje su tipične za odsutnog domaćina. Svakako neki od Kačićevih nasljednika nisu znali ni gdje im se ovaj posjed nalazi, osim da je na Hvaru, i poslovali su preko punomoćnika. Sve je to, srozavajući autoritet, sigurno jako smanjivalo prihode, ali je ovakav stav vlasnika prema zemljišnom posjedu tipičan za Dalmaciju i u novija vremena.

G. 1632. Tadija Kačić je mrtav. Sinovi Gašpar i Dimitrije su bez djece, a sestra Margerita udata je za kv. Petra Delimarkovića. Njene su se dvije kćeri udale u dvije bokeljske obitelji: jedna za Marina Draga Bucchija iz Kotora, a druga za Ivana Solimana iz Budve.²⁷

Drago upravljaju svojom idealnom polovicom, ali preko povjerenika. Vlasnici drugog dijela, sinovi Ivana Solimana, braća Aleksandar, Stjepan i Nikola, daju svoj dio u najam dru. Grguru Bučiću iz Hvara.²⁸ Ovaj se odnos nekoliko puta obnavlja i jako komplicira, a napokon oko

²⁵ Idem.

²⁶ Idem.

²⁷ i ²⁸ v. Heyer za ove obitelji.

1758. Bučić kupuje dva dijela Solimana, naime onaj Nikoline udovice Anne Groffita i sinova kapetana Aleksandra umrlog 1751.²⁹ Treći brat Stjepan imao je nezakonitu kćer, koja se u Trogiru udala za Pavla Cip-pica. Tu se rodiše sin i dvije kćeri, od kojih jedna udata za trgovca To-lettija. Na osnovu ugovora sa braćom, ova je posljednja postala jedini nosilac prava svog djeda Stjepana Solimana u Zacima. Imala je 1/6 čitavog kompleksa Kačića.

Na taj način u drugoj polovici XVIII. v. bili su na ovome imanju ovi idealni dijelovi: jedna polovica Draga, a od druge je bilo 2/3 Bu-čića, 1/3 Tolettija. Bučić je bio jedini prisutan na otoku i upravljao je preko svog prijatelja župnika u Pitvama don Ante Mišetića, a Drago je imao župana Vida Krstova, vjerojatno Bokelja. Odnos među vlas-nicima bio je hladan,³⁰ a onaj između vlasnika i obrađivača nije imao razloga biti bolji.³¹ U listovima, što se u predmetu nalaze, govori se prvenstveno o financijskoj strani poslovanja, o teškoćama, o neprilikama. Je-dino se o poljoprivredi ne govori, kao da je agrikultura nešto, što mora biti, a ne kultura zemlje. Vlasnici nisu ni komadića ovih prostranih područja obrađivali direktno.

Mi smo već kazali, da je naseljenje u Zacima i Tajji i obrada ovih zemalja nastalo više stihijski, a da je pogodovnik gracije Tadija Kačić na-đeno stanje prihvatio i legalizirao. Ali ugovora s obrađivačima vjero-jatno nije sastavio. Tekar koncem XVIII. v. nalazimo takav ugovor, i to kolektivni, što ga je tadašnji vlasnik Frano Drago možda po prvi put od 1606. potpisao, ne znamo pod kojim okolnostima. Svakako ugo-vor je parafiran 14. 6. 1794.³² Potpisali su ga Matija Radonić i Jakov Duboković pok. Marina u ime 46 obitelji Pitava, a prisutan je Matij Ši-mić rečeni Šurlin pok. Šimuna, osoba povjerenja Frana Draga. Utvrđena razdioba prihoda bila je 4 dijela seljaku i 1 vlasniku. Nije nam poznat sličan ugovor s ostalim vlasnicima.

Iz dokumenta od 30. 7. 1795.³³ sačinjenog u Jelsi vidi se, da je pri-je tog datuma vlasnik darovao svakom kolonu 3 motike zemlje za vrt u blizini kuće, a same su kuće bile tada već vlasništvo obrađivača. I u ovim dvjema aktima vjerojatno se radi o sankciji stvarnog stanja, a

²⁹ Radi svota, što su dru. Bučiću dugovali, Solimani cediraju svoj dio plaže. Inače su živjeli daleko, u Veneciji i — kako sami kažu za neke od svojih — »vaghi per il mondo senza sapere ove siano«. Bili su oficiri, mornari, u mletačkoj i drugim slu-žbama.

³⁰ V. notu 41.

»Io mi sono scaldato tanto contro il loro falso operare, che neppur ebbi corraggio di celebrare la santa messa« — don Ante Mišetić dru. G. Bučiću iz Zaca 27. I. 1768. (Arhiv J. D. N. u Jelsi).

³¹ Ovakvi slučajevi su česti: braća Grgičević su zauzeli teren Pod Gomilu, pa suvlasnici protestiraju kod vlade 11. 4. 1787. Uza sve to našao sam jedan dokumenat, gdje Vid Krstov javlja 21. 10. 1764. gospodaru, da je u Zavidin-Ratu dao neku zemlju Mati Pavloviću na obrađivanje, a ranije je držao Jure Paretović, koji ju je vratio radi nemogućnosti da je obradi.

³² Arhiv J. D. N., idem.

³³ Idem.

možda je produkt nastojanja Frana Draga, da dovede stvari u neki juridički red.³⁴

Godine 1800.³⁵ suvlasnici su se podijelili. Dijelio ih je javni pro-cjenitelj Ivan Antun Defrateo iz Šibenika. On je postavio granicu pomoću spomenutog Šurlina. Granica je išla naravski od vododijelnice do mora između Zagona i Medvid-Bada, na putu od Zaca prema Ivan-Dolcu. Vučenjem na sreću Drago su dobili zapadnu, a Soliman i Bučić istočnu polovicu.

Ovaj odnos vlasnosti mijenjao se dalje, pa su početkom XIX. v. Zaca i Taja došli u ruke ljudi, koji su za zemlju bili direktno vezani i obrađivali je.

Ugovorom od 22. jula 1818.³⁶ pop Ivan i braća Carić pok. Tome iz Svirača kupili su od braće Frana i Vicka Draga njihovu istočnu stranu Kačićeve investiture, naime ono, što je gravitiralo na Tajuu i novo naselje počevši od granice nekad Augustinijanskog dobra u Jagodni. Novo se naselje već koncem XVIII. vijeka zvalo Ivan-Dolac kako proizlazi iz matica župe Svirče.

Malo iza ovoga, 1821.³⁷ brodovlasnici Duboković Nadalini iz Pitava kupili su onaj dio Kačićeve investiture, što je pripadao co: dru. Jurju Antunu Bučiću pok. dra. Grgura. Ugovor je sklopljen 9. 9. sa kanonikom Jakovom i braćom Pavičićima pok. Petra iz Vrbanja, kojima je samo 3 sedmice prije, 15. augusta, prepustio bio zemlje dr. Bučić. Taj dio zemlje sterao se od linije puta u selu Zacima, što vodi na more kod današnjeg groblja (Hujeva spilja, istočni ugao Konteje) do Virak-Doca prema istoku. Zajedno sa zemljom kupljena je i kuća Bučić.

Podjelom od 1800. vlasnici Cippico—Toletti, o kojima smo govorili, dobili su bili najistočniji dio posjeda, na granici malog kompleksa Benediktinki iz Hvara, do linije puta, koji svršava kod Hujeve spilje na zapadu. Oni su ovaj dio prodali braći Luxio, a ovi su ga sa svoje strane cedirali Dubokovićima N. ugovorom od 3. novembra 1821.³⁸

Konačno četvrtim ugovorom od 18. decembra 1873. D. N. kupili su od nasljednika istih Pavičića — naime kapetana Petra pok. Dujma — ostatak njihova posjeda, onaj, što se nalazio između Virak-Dolca i granice Ivan-Dolca, kakva je ona još i danas.³⁹

³⁴ U ovom se kratkom povijesnom prikazu ne ulazi u juridičku analizu odnosa, koji je nastao investiturom Kačića. Pravna povijest agrarnih odnosa u Dalmaciji je zanimljiv, ali zamršen problem svoje vrste i ima pozvanijih negoli je potpisani, da o tome pišu. Dr. Ivan Grgić u Zadru je u »Zadarskoj reviji« iznio dosada nekoliko zanimljivih aspekata ovog problema, a vjerujem da će obraditi i hvarske agrarne odnose.

³⁵ V. bilješku na karti u bilješci pod 17.

³⁶ Arhiv J. D. N., idem.

³⁷ ³⁸ ³⁹ Idem. Nisu nam poznati neki od mnogobrojnih kupoprodajnih ugovora sklopljenih između starih vlasnika i nekih novih vlasnika (Pavičići iz Vrbanja, od kojih su D. N. otkupili veći dio područja). Kasnije imanje D. N. se ne poklapa s točnom polovicom nasljedstva Kačića, već je veće, a imanje C. je manje od te polovice. Odnos je po prilici 1000 ha prema 800. Za to pretpostavljam, da su C. kupili dio Drago zajedno sa Pavičićima, koji su posjedovali još i položaj Na Ratu, što leži zapadno od Ivan-Dolca, dakle s leđa imanja Carića.

Nakon ovih definitivni posjed D. N. u Zacima prostirao se na oko 1000 ha realne površine, a dužina longitudinalnog puta na njihovu području iznosila je nešto više od 5 km. Sjeverna granica bila je kao i kod Kačića vododijelnica na vrhu visokom između 600 i 450 m apsolutne visine, a južna more. Posjed je obuhvaćao idući s istoka prema zapadu ove uvale: Bašćan-Dolac, Sadišća, Jutač-Dolac, Pazuhu Malu, Pazuhu Velu, Trepeč-Dolac, Golubinku, Hum, Vitni Rat, Virač-Dolac, Vran-Dolac, Škrivanjušu, Mali Trišćenik, Veli Trišćenik, Plasu, — i površine isturene prema rtovima, zvane bad, ispod longitudinalnog puta, također istim redom: Bašćan-Bad, Brižine, Zaca, Vlaku, Zavalu, Konteu, Bad, Petaršćicu, Nozdronju, Vran-Bad, Pod Vran-Dolac, Pod Škrivanjušu, Zagon, Medvid-Bad, Pod Plasu.⁴⁰

U mjestima Zacima i Toji ljudi su stanovali uglavnom u starim pastirskim stanovima. To su kućerci građeni u suho ili živo, na jednu vodu, skoro bez prozora, s vratima do krova, s jednom jedinom prostorijom. Ta forma stanovanja miješala se od početka s nekoliko većih nastamba, čvrstih, možda i iz XVI. v. Današnje velike kuće nastale su koncem XIX. v. najranije. Uzoraka pastirskih stanova ima još mnogo. Služe danas kao štalice, ukoliko nisu prepravljene.

Spomenuli smo Kačićevu utvrđenu kuću u Zacima, koja ima studenac u konobi. Kasnije je na Velom Dvoru ugrađena nešto reprezentativnija kuća sa dvorištem i crkvicom iz 1727. Ova je zbog nekih dugova ostala isključivo vlasništvo Draga.⁴¹ Kuća Bučić, što su je D. N. kupili od Pavičića, mogla bi najvjerojatnije biti utvrđena kuća Kačić.

Iz ugovora Luxio—Duboković od 3. 11. 1821., koji se odnosi na dio Cippico—Toletti ex—Soliman, ne izlazi kupnja nikakve kuće. Može dakle biti, da je nisu ni imali — ako je Bučić posjedovao kuću dijela Soliman — a možda su je prodali kolonima. Nije vjerojatno, da su bili vlasnici skromnih i sitnih konobica na zapadnom obronku doca Pazuhe Vele, iznad Konteje, gdje je sada kuća sa dvorištem i konobama D. N. Ove konobice se vide na katastarskoj mapi iz 1834. Međutim na ovom docu — prema istom katastru — bile su kuće kolona Dubokovića i Lučića uz one Dubokovića Nadalini, što bi ukazivalo na to, da su na tome docu od početka naseljenja bile kuće raznih Dubokovića. Prema tome današnja kuća Dubokovića Nadalini sa stubištem, gospodarskim

⁴⁰ Za ovo i za topografsku i kartografsku orijentaciju, kao i agronomske podatke, mnogo mi je pomogao Fabjan Grgević iz Jelse, dugogodišnji upravitelj imanja Dubokovića Nadalini u Zavali.

⁴¹ Serafin Drago je 1776. odbio da prizna Solimanu dio kuće u plaži Zacima, jer je — kaže — kuću dobio u naslijeđe od svog očinskog pretka biskupa hvarskog Andreisa (1667—1676), koji je kuću stekao od svog šogora kv. Marc Antuna Markovića za neki zajam. Drugu polovinu kuće (to je kuća na Velom Dvoru) dobio je Drago od Luciete Marković Andreis s istog naslova. Znači dakle da su Markovići bili založili kuću Andreisima. Kći Margerite Kačić udate Marković, koja se udala u obitelj Draga, zvala se Angelica.

zgradama, konobama i velikim dvorom nalazi se tamo, gdje je od početka stajala kuća te obitelji, možda i prije dolaska Kačića.⁴² Kompleks je dobio današnji arhitektonski oblik između 1830.—1850.

O prinosu vinograda u plaži Zacima znademo veoma malo. Svakako taj se ne može usporediti sa bujnošću vinograda, količinom i kvalitetom vina, što se ovdje proizvodi od druge polovice XIX. v. Ali govoriti o tome značilo bi izići iz okvira ovog kratkog povijesnog prikaza. Zabilježiti ćemo samo dva podatka. Prvi je ugovor između braće Solimana i dra. Grgura Bučića iz 1746., kojim ovaj uzima u najam njihov dio zemalja Kačića u plaži sa 6 cekina na godinu, i obavezom da plati 1/6 dužne desetine, koja je u tome času iznosila 1000 lira za čitav kompleks Kačića, dakle veoma skroman prihod. Drugi podatak bio bi ovaj. G. 1774. suvlasnici su dobili naime dohodaka, od svih kolona Pitava, Svirača, Vrisnika, Vrbanja i Grabalja 207 bigunaca masta, oko 2.7 vagona, a to je još uvijek malo za kompleks od oko 1800 ha i 89 kolonskih obitelji, koliko ih je na popisu.⁴³

⁴² G. 1847. Duboković Lučići su Dubokovićima Nadalini odstupili svoje dvije zgradice na ovome mjestu, i tako je prostor ostao isključivo vl. D. N. To je bilo na osnovu ugovora o kompenzaciji, gdje su D. N. ustupili istima D. Lučić i svoju utvrđenu kuću na Bardu u Ostrvici (Donje Pitve), gdje su stanovali od konca XV. v., kada su preveli grupu obitelji iz Bosne i osnovali ovo naselje. Kuća na Bardu navrh sela služila je za zaštitu svima. Ugovor sa D. Lučićima u Arh. J. D. N., fasc. III/3, dok. 185. Inv. H.

⁴³ Arhiv J. D. N. — isti sv. Evo imena kolona iz Pitava: braća Malić, Nikola Surlin, Matej Duboković, braća Radonić pok. Marina, braća Kokić, braća Milete, Matej Dubravčić, Juraj Tabak, braća Kordići, Ivan Barbić, braća Barbići pok. Mate, braća Šimići, Juraj Marijan, braća Duboković pok. Marina, Juraj Radičić Garbin, Jakov Nikoletić, Stipan Barbić, braća Antičevići pok. Frana, braća Jakasi, braća Tabaki, braća Antičevići pok. Jurja, Šimun Zenčić, Matej Pavlović, Petar Petrovac, Juraj Paretović, Ivan Družić, Ivan Duboković, Ivan Marijan pok. Antuna, Marija Lalić, Matej Carević, Ivan Vicetović, Kuzma Radovanović, ud. Huljić, ud. Ivotović, Božo Bogdan, Nikola Vicetović, Juraj Radovanović, Matej Radonić, braća Ivotovići pok. Ante, Antun Marijan, Naslj. Dobrunić, Petar Zafulin.

Koloni iz Svirača: Luka Carić, Andrija Milatić, Juraj Božiković pok. Jakova, braća Vrankovići pok. Tome, braća Makjanići, braća Pelasi pok. Stjepana, Jakov Franetović za konta Šimunić, Šimun Viceić, Stjepan Haina, Antun Makjanić za konta Šimunića, Ivan Zaninović za konta Šimunića, Luka Ivanković, braća Carići pok. Ivana, braća Božikovići, Stjepan Makjanić, Antun Carić, doktor Calafati, Frano Franetović, Stjepan Božiković pok. Ivana, Ivan Carić za konta Šimunić, braća Makjanići za Havanu, Antun Matijević, ud. Vlahović, Šimun Viceić za Havanu, Matij Bašica, Jakov Milatić pok. Bartola, Ivan Bašica, Nikola Vranković za konta Šimunića, Bartol Plenković, Juraj Božiković pok. Ivana, Šimun Viceić za konta Šimunića, Andrija Milatić za konta Šimunića.

Upozoravam, da je konte Š. iz Svirača bio također kolon u plaži, gdje nije imao svoje zemlje. Ovo nije izoliran slučaj i predstavlja štaviše jednu specifičnost dalmatinskog kolonata. Dr. Calafati imao je kolonatsko pravo u plaži, vjerojatno onda, kad je bio zastupnik jednog od suvlasnika u njihovim beskrajnim transakcijama.

Koloni iz Vrisnika: Nikola Bojanić, Ivan Grgičević, Grgur Grgičević, Petar Grgičević.

Koloni iz Vrbanja: Toma Pavičić, Marko Pavičić rečeni Cekinar, Gabrijel i Toma braća Pavičić, braća Pavičići, Mihovil Pavičić pok. Mateja, Marko Pavičić, Juraj Pavičić, Dujam Pavičić — ovaj na položaju Rat.

Koloni iz Grablja: Ivan Zaninović, Antun Zaninović, Juraj Zaninović.

Popis, iz kojeg smo crpili prednji prihod u mastu pokazuje nam, da su u Zacima te godine bili sami Pitovljani, a u Ivan-Dolcu su radili Svirčani, a bilo je Vrbanjana, Vrisničana i Grabljana. Ovi zadnji su nestali, a boravili su u Taji prije današnjih Vrisničana. Vrisničani su i na Ratu iznad Ivan-Dolca uz Svirčane, a u Ratu su bili ranije sami Vrbanjani (Pavičići).

Imanje u Ivan-Dolcu dijelilo se kroz sve generacije od 1818. a ono u Zacima nije. Kolonatski odnos je razriješen 1930., zbog prve agrarne reforme. U Ivan-Dolcu nije bilo direktne obrade od strane vlasnika, a u Zacima jest, pa je ta zemlja ekspropirana reformom od 1946., osim zakonskog maksimuma, kao i šuma. Na ovom imanju ekspropirani su i veliki kompleksi Bad i djelomice Konteja, koja je — ova zadnja — nastala oko 1850. komasacijom izvršenom od Ivana Dubokovića, obuhvaćajući prostor od 5 ha u obliku trapeza, najveći jednovlasnički neprekinuti obradivi kompleks na otoku.⁴⁴

⁴⁴ Jedno od važnijih eksperimentalnih mjesta za izvor vrsta i rasplod američke podloge za lozu nakon pojave filoksere koncem XIX. v. Šteta, da je Stanko Ožanić u svojoj knjizi Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, Split 1955., potpuno mimošao ovu djelatnost na Hvaru. Možda zato što se nije onda slagao s Ivanom D. N., koji je s velikim uspjehom forsirao obnovu vinograda, da se bijeda što prije eliminira, sa t. zv. gotovim navrcima putem toplika, koji se i u naše vrijeme podižu.

R é s u m é

CRÉATION ET DÉVELOPPEMENT DU PLUS GRAND DOMAINE AGRICOLE SUR LE VERSANT SUD DE L'ÎLE DE HVAR

Peu a été écrit sur la question des grandes possessions agraires en Dalmatie. Pour en faire une étude, l'auteur analyse la genèse et la vie d'un domaine situé sur la côte méridionale de l'île, avec le village de Zavala au centre. Il commence par l'examen des dispositions statutaires agraires de l'île et de leur application pratique au cours des siècles. Nous voyons ainsi que l'investiture des biens communaux, aux particuliers est une des formes les plus habituelles d'acquisition de terres et que les bénéficiaires pouvaient être nobles, bourgeois et paysans. En principe personne ne pouvait obtenir plus de 5 hectares environ par tête. Certaines parties de l'île étaient interdites à l'acquisition, étant réservées pour servir de pâturage à tous et «au soutien des pauvres». Mais cet état de choses théorique subissait de nombreuses modifications dans l'application administrative, dues aux exigences du gouvernement de Venise ou aux abus provoqués par des personnes influentes. L'auteur en mentionne plusieurs cas, de même que des tentatives pour assurer la légalité.

Ainsi, en 1606, Venise obligea la Commune de Hvar de donner au comte Tadej Kačić environ 1800 hectares de terre à titre de récompense pour les services militaires rendus, situés justement dans une de ces zones réservées. La commune, dont l'autonomie au XVIIe siècle n'était plus que fictive, dut se soumettre et le domaine ainsi créé devint le début de la propriété privée dans la zone dite des Plages.

Au cours de l'histoire du domaine se cristallisa le rapport du propriétaire vis-à-vis de la Commune et vis-à-vis des colons, comme aussi la situation des colons vis-à-vis de la terre et vis-à-vis du propriétaire.

Après de nombreux changements de propriété, le domaine appartenant originellement aux Kačić, se divisa au début du XIXe siècle en deux parties, dont celle du côté est resta compacte et inchangée jusqu'à la première réforme agraire en 1930, tandis que l'autre subit un processus d'émiettement par suite des partages entre successeurs.